

Edukacja domowa — kilka uwag w kontekście dyskursu o edukacji demokratycznej

Joanna Helios

Homeschooling — a few remarks in the context of the discourse on democratic education

Abstract: The article presents home teaching in the context of the discourse on democratic education. The author discusses two problems: first, the role of home schooling in the context of compulsory schooling and the right to education; secondly, the legal aspects of home schooling.

Keywords: homeschooling, freedom, the right to education, compulsory schooling, democratic education.

Edukacja domowa jawi się jako alternatywa dla zinstytucjonalizowanych form kształcenia. Na gruncie polskim ta forma praktyki edukacyjnej jest dość mało znana, chociaż corocznie liczba edukującej się domowo młodzieży i dzieci, zwłaszcza tych ostatnich, zdaje się wzrastać, mimo istniejących kontrowersji, zarówno o charakterze prawnym, jak i dotyczących słuszności samej idei¹. Jest to zjawisko i bardzo dynamiczny

¹ Barbara Olszewska, *Przyszłość edukacji domowej* – gazeta.edu.pl, www.gazeta.edu.pl, dostęp: 28 maja 2015r.

w kilku krajach ruch społeczny, ufundowany na niezależnych przedsięwzięciach pojedynczych rodzin, w których rodzice, powodowani pewną odmianą troski o edukacyjny los swoich dzieci, przyjmują na siebie całkowitą odpowiedzialność za ich kształcenie, wychowanie i uspołecznienie, przejmując tę odpowiedzialność od państwa, jako zobligowanego przez prawo międzynarodowe i krajowe, gwaranta prawa do edukacji i strażnika obowiązku jej spełnienia². Szerokie prawo do edukacji domowej jest przejawem przekonania, że wolność³ służy edukacji lepiej niż przymus. Odebrane prawo do edukacji domowej jest traktowane jako przejaw myślenia monistycznego, wychodzącego z założenia, że natura wszelkiego bytu jest jednorodna. Istnieje więc jeden cel i jeden sposób jego realizacji. Dlatego też dążenie do innych celów lub zastosowanie innej metody bywa oceniane w kategoriach zła lub przynajmniej braku racjonalności. Przyjmuje się, iż istotą edukacji domowej jest poszanowanie naturalnych praw rodziców do właściwego zatroszczenia się o własne dzieci. Najważniejsze wydaje się to, aby dziecko mogło uzyskać wiedzę i umiejętności, dzięki którym będzie mogło kontynuować własną edukację w dowolnym czasie i w dowolnym typie instytucji edukacyjnych. To, kto się przyczyni do ich pozyskania, powinno być całkowicie pozostawione decyzji rodziców. Przecież to rodzice bywają określani jako pierwsi i zarazem jedyni właściciele praw ich dziecka do rozwoju⁴. W tym ostatnim zawarte jest prawo do jak najlepszej edukacji. Prawo do wyboru edukacji traktowane jest jako odrębne prawo człowieka. Wynika z tego, że państwo nie tylko nie posiada prawa ingerencji w zakres realizowanego nauczania, ale także jest gwarantem tego, aby procesy takie przebiegały bez zakłóceń. Zatem dyskurs o edukacji

¹ Marek Budajczak, *Edukacja domowa*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Poznań 2002, s. 10.

³ Edukacja domowa jawi się jako pragnienie edukacyjnej wolności. Magdalena Gierczak – Borkowska, *Edukacja domowa jako egzemplifikacja idei podmiotowości i wolności edukacyjnej*, www.konferencja.21.edu.pl/uploads/6/.../1.1.3._gierczak-borkowska.pdf. dostęp: 5 kwietnia 2015 r.

⁴ Por. Paweł Zakrzewski, *Rola wychowawcza ojca w edukacji domowej*, Oficyna Wydawnicza – Poligraficzna „Adam”, Warszawa 2013.

domowej mieści się w dyskursie o edukacji demokratycznej⁵. Obejmuje on zatem nie tylko problematykę metod i treści nauczania, czy zasadności istnienia scentralizowanego systemu i programu nauczania, ustalonego odgórnie przez instytucje państwowe, ale jest to również dyskurs odnoszący się do edukacji domowej dotyczącej niezbywalnych praw człowieka, ludzkiej wolności, zakresu kompetencji państwa i tego, kto jest odpowiedzialny za edukację dzieci/ młodzieży⁶. Zwolennicy edukacji domowej (nauczania domowego) twierdzą, że celem edukacji jest wolność. Niekiedy formułują skrajne poglądy na temat systemu szkolnego: „cały świat szkolnictwa publicznego jest sztuczny i nienaturalny. Warunki jego funkcjonowania podlegają rygorystycznej kontroli państwa. Jest on jednocześnie w sposób bezwzględny i systemowy odseparowany od wpływu instytucji, które dla dziecka są najważniejsze: od rodziców i rodziny”⁷. Edukacja domowa zdaje się zaspokajać potrzeby dzieci z zaburzeniami posttraumatycznymi⁸, różnymi deficytami rozwojowymi, zarówno o charakterze psychicznym, jak i fizycznym, generalnie dzieci ze szczególnymi potrzebami edukacyjnymi⁹, które nie są w stanie z uwagi na swoje deficyty odnaleźć się w systemie szkolnym.

⁵ Patrz szeroko na ten temat: Danuta A. Michałowska, „Edukacja demokratyczna a kreatywność”, *Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna*, Tom II, Nr 1, 2013 (ss. 58 – 72).

⁶ Paweł Bartosik, „Dlaczego Edukacja Domowa?”, w: Marzena Zakrzewska, Paweł Zakrzewski (red.), *Edukacja domowa w Polsce. Teoria i praktyka*, Oficyna Wydawnicza – Poligraficzna „Adam”, Warszawa 2009, ss. 50 – 51.

⁷ Wiesław Stebnicki, *Edukacja domowa*, Biblioteka Salomona, Warszawa 2014, s. 20.

⁸ Szeroko na ten temat piszą Urszula Bartnikowska, Leszek Drozdowski, „Kompetencje społeczne i regulacyjne u dzieci z zaburzoną autoregulacją. Część I, Co każdy specjalista wiedzieć powinien”, Cykl: Wychowanie i Edukacja, *Newsletter NSLT*, 6/2012 (ss. 2-14); także Urszula Bartnikowska, „W klasie czy indywidualnie? Trudne decyzje z perspektywy zespołów orzekających w Poradniach Psychologiczno – Pedagogicznych”, *Newsletter NSLT*, 6/2012 (ss. 15-27).

⁹ Por. Teresa Serafin, *Kształcenie specjalne w systemie oświaty. Vademecum dla organu prowadzącego, dyrektora szkoły, nauczycieli, rodziców*, Wydanie 2, Wydawnictwo Wolters Kluwer business, Warszawa 2012, Rozdział 7: *Uczeń ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w krajach Unii Europejskiej*, ss. 341-349.

- W związku z powyższym w szkicu zwrócono uwagę na:
- *po pierwsze*, rolę edukacji domowej w kontekście prawa do nauki – obowiązku szkolnego;
 - *po drugie*, aspekty prawne edukacji domowej.

|

Podstawowym prawem dziecka jest prawo do nauki. Istota tego prawa jest związana z naturalną potrzebą człowieka do zdobywania wiedzy, zaznajamiania się z tym co już zostało poznane i odkryte przez ludzkość, także do poszukiwania tego co jest nowe, jeszcze nie jest znane, co wymaga wyjaśnienia¹⁰. Prawo człowieka do nauki obejmuje poznanie przez jednostkę tego, co jest już znane ludzkości¹¹. Samo prawo do nauki nie może stanowić prostego wyposażenia ucznia w jak najbogatsze quantum wiedzy, należy je wiązać i to ściśle z człowieczeństwem, umiejętnością wartościowania życia w rodzinie, społeczeństwem i ojczyzną, z jednoczesnym otwarciem w duchu zrozumienia, szacunku i przyjaźni na świat¹². Istota prawa do nauki zmierza do pełnego rozwoju osobowości ludzkiej, wypełnienia treścią godności ludzkiej oraz poszanowania praw człowieka, pluralizmu, podstawowych wolności, sprawiedliwości i pokoju¹³.

Szczególny charakter prawa do nauki polega na tym, iż jest ono jednocześnie obowiązkiem¹⁴. Utarło się przekonanie, iż

¹⁰ Helena Babiuch, „Konstytucyjny charakter i zakres ochrony prawa dziecka do nauki”, *Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Legnicy*, Nr 4/2008 (ss. 3-17), Wydawnictwo Stowarzyszenie „Wspólnota Akademicka”, s. 6.

¹¹ Jerzy Oniszczuk, *Wolności i prawa socjalne oraz orzecznictwo konstytucyjne*, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2005, s. 291.

¹² Tadeusz Jasudowicz, „Prawo do nauki”, w: Bożena Gronowska, Tadeusz Jasudowicz, Michał Balcerzak, Maciej Lubiszewski, Rafał Mizerski (red.), *Prawa człowieka i ich ochrona*, TNOiK, Toruń 2005, ss. 381– 382.

¹³ Cezary Mik, *Zbiorowe prawa człowieka. Analiza krytyczna koncepcji*, Wydawnictwo UMK, Toruń 2002, s. 223.

¹⁴ Małgorzata Kozak, „Obowiązek szkolny i obowiązek nauki w perspektywie realizacji prawa dziecka do edukacji”, *Hejnal Oświatowy*, 10/96/2010 www.mcdn.nazwa.pl/old/hejnal/index.php?id=arch&n=43&art (dostęp 10 marzec 2015).

prawo do nauki w rzeczywistości oznacza obowiązek nauki¹⁵. Obowiązek pojawia się w dwóch rozumieniach.

Po pierwsze, obowiązek szkolny, czyli przymus pobierania nauki w szkole (poza szkołą – edukacja domowa) do określonego wieku, przez określoną liczbę lat (zazwyczaj do ukończenia określonego roku życia oraz w określonym zakresie i czasie. Adresatami tego obowiązku są rodzice/ opiekunowie prawni dziecka. Nazywany bywa kształceniem obowiązkowym.

Po drugie, obowiązek nauki, który określa obowiązek pobierania nauki w szkole lub poza szkołą do określonego przez prawo wieku; kształcenie obowiązkowe w niepełnym wymiarze.

Dodamy, iż w ustrojach edukacyjnych państw Unii Europejskiej obowiązek szkolny istnieje, jest obligatoryjny, a różnice wynikają z czasu, długości, zakresu na poszczególnych szczeblach kształcenia¹⁶.

Obowiązek to skierowany do jednostki nakaz lub zakaz określonego zachowania się w danej sytuacji. Zgodnie ze słownikowym rozumieniem termin „obowiązek” oznacza: „konieczność zrobienia czegoś wynikającą z nakazu wewnętrznego (moralnego), administracyjnego, prawnego; to co ktoś musi zrobić powodowany tą koniecznością”¹⁷. Z cytowanej definicji wynika, iż adresat obowiązku powinien podjąć działanie związane z koniecznością uczynienia czegoś. Obowiązek w przytoczonym znaczeniu nie dotyczy zakazu działania, chyba, że ten rozumiany jest jako nakaz czynienia czegoś przeciwnego do tego, co powinno być uczynione by nie podjąć konkretnego działania. Można by mówić w tym miejscu o tzw. zakazie domyślnym. Jest to działanie konieczne w takiej mierze, że trudno jest myśleć, iż można by postąpić w odmienny sposób. W momencie realizacji decyzji może jednak dojść do rezygnacji z działania lub też do podjęcia działania sprzecznego z odczytanym nakazem. Sytuacje życiowe zmuszają człowieka do wypowiedania ocen i podejmowania różnych decyzji. Na owe decyzje wpływ mają sądy deontologiczne

¹⁵ Olgierd Rudak, *Prawo do nauki*, w: Bogusław Banaszak, Artur Preisner, *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2002, s. 499.

¹⁶ Dobromir Dziewulak, „Obowiązek szkolny w Unii Europejskiej”, *Analizy. Biuro Analiz Sejmowych*, Nr 9 (34), 18 marca 2010 (ss. 2-10).

¹⁷ *Słownik języka polskiego*, PWN Warszawa 1982, tom II, s. 419.

(powinnościowe), które są wypowiedane w oparciu o zasadę: trzeba uczynić to, trzeba ominąć tamto. Człowiek wydaje także sądy ocenne. Spoczywający na człowieku obowiązek, niezależnie od źródła, z którego pochodzi nie jest równoznaczny z podjęciem przez adresata działania¹⁸.

Swoistego rodzaju obowiązkiem jest obowiązek prawny. Do jego cech zaliczyć należy jako podstawę jego ustanowienia działanie organów władz publicznych, powszechność jego obowiązywania oraz zagrożenie sankcją państwową w przypadku jego niewykonania. Obowiązek szkolny ma również charakter konstytucyjny. Jest to o tyle istotne, iż w przypadku kolizji przepisów prawnych zawartych w różnych aktach prawnych, a także sposobu „obrony” zobowiązanego, który będzie mógł się powołać na konstytucyjne środki ochrony jego prawa (prawa do nauki), w szczególności uprawnienie do zaskarżenia decyzji i orzeczeń wydanych w pierwszej instancji lub prawo do odszkodowania za bezprawne działanie organów władzy publicznej. Konstytucja RP *expressis verbis* w zakresie sposobu wykonywania obowiązku szkolnego odsyła do aktu rangi ustawy. Ustawa oświatowa stanowi, iż system oświaty zapewnia realizację prawa każdego obywatela Rzeczypospolitej Polskiej do kształcenia się oraz prawa dzieci i młodzieży do wychowania i opieki, odpowiednich do wieku i osiągniętego rozwoju. Ponadto trzeba mieć na uwadze, iż obowiązek szkolny i obowiązek nauki są przykładami stosunku administracyjnego opartego na władztwie zakładowym. W takim ujęciu szkoły stanowią publiczne zakłady administracyjne, a uczniowie są użytkownikami zakładu. Korzystanie z zakładu publicznego ma tutaj charakter obowiązkowy. Te założenia i ustalenia odnoszą się do szkół publicznych. W przypadku szkół niepublicznych kwestie władztwa administracyjnego nie są już tak oczywiste, zgoła odmienna jest sytuacja kiedy uczeń realizuje obowiązek szkolny w formie tzw. edukacji pozaszkolnej¹⁹.

¹⁸ Tomasz Gałkowski C.P., *Prawo – obowiązek. Pierwszeństwo i współzależność w porządkach prawnych: kanonicznym i społecznoświęckiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2007, s. 31 i n.

¹⁹ Przemysław Szejna, *Prawne aspekty obowiązku szkolnego i obowiązku nauki*, Prace Instytutu Prawa i Administracji PWSZ w Sulechowie, WWW.bibliotekacyfrowa.pl/content/34612/012pdf. (dostęp: 26 styczeń 2015), s. 136 i n.

Obowiązek nauki oraz obowiązek szkolny związane są ściśle, wręcz nierozzerwalnie, z prawem do nauki. Prawo do nauki unormowane w art. 13 Paktu Gospodarczego, w art. 28 – 29 Konwencji Praw Dziecka oraz w art. 2 Protokołu 1 do Konwencji europejskiej. Normalnie zaliczane do praw socjalnych i kulturalnych; w ostatnim dokumencie występuje jako prawo obywatelskie. Musimy mieć ciągle na uwadze, iż zupełnie wyjątkowo w kontekście tego prawa występuje także akcent na obowiązek, albowiem nauczanie, zwłaszcza podstawowe i gimnazjalne, ma być obowiązkiem. Zatem to nie tylko prawo, ale także obowiązek. W tym kontekście niezmiernie istotne jest międzynarodowe ustalenie ideału edukacyjnego, wskazujące mniej więcej jednolite cechy – od art. 26 Deklaracji Powszechnej, poprzez art. 13 Paktu Gospodarczego, aż po art. 29 Konwencji Praw Dziecka. Edukacja ma mieć na względzie: sprzyjanie „pełnemu rozwojowi osobowości i poczucia godności ludzkiej”; umacnianie „poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności”; wdrażanie umiejętności „pełnienia pożytecznej roli w życiu wolnego społeczeństwa”; krzewienie „rozumienia, tolerancji i przyjaźni” pomiędzy wszystkimi narodami i wszystkimi też „grupami etnicznymi, rasowymi lub religijnymi”; sprzyjanie „wychowaniu dla pokoju”. Sama Konwencja Praw Dziecka skupia się na „wpajaniu dziecku szacunku dla swoich rodziców, swojej tożsamości, języka i wartości kulturowych, jak również szacunku dla wartości narodowych”; jak też wpajanie „szacunku dla środowiska naturalnego”. W tym wszystkim istotne miejsce zajmuje także poszanowanie prawa rodziców (opiekunów) do religijnego i moralnego wychowywania dzieci zgodnie z ich własnymi przekonaniami, co współgra z prawem wyboru szkół innych niż publiczne, z „wolnością osób i instytucji w zakresie tworzenia i prowadzenia placówek oświatowych”²⁰, także z możliwością edukacji w formie pozaszkolnej (edukacja domowa).

Polski prawodawca ustanowił ten obowiązek w art. 70 Konstytucji, nie zaś w podrozdziale o obowiązkach człowieka i obywatela. W przypadku prawa do nauki owo powiązanie bywa uzasadniane znaczeniem tego prawa dla rozwoju jednostki

²⁰ Tomasz Jasudowicz, *Administracja wobec praw człowieka*, Wydawnictwo TNOiK, Toruń 1997, s. 66.

i społeczeństwa. Ma ono charakter gwarancyjny, zapewniający rzeczywistą realizację tego prawa, nawet wbrew woli uprawnionego; wyprowadzane jest ze standardów międzynarodowych. W doktrynie krytykowany jest zakres tego obowiązku. Podkreśla się, iż zakres ten jest zbyt szeroki w czasie. Zwraca się także uwagę na brak powiązania pomiędzy wyznaczoną w Konstytucji granicą obowiązku szkolnego/ obowiązku nauki a daniem możliwości stałego zatrudniania dzieci powyżej 16 roku życia. Młodociany zatrudniony po ukończeniu 16 roku życia, korzystając z wolności pracy, musi wywiązywać się z obowiązku szkolnego. Niewątpliwie złagodzeniem rygoru przymusu szkolnego jest zagwarantowanie rodzicom/ opiekunom prawnym dziecka swobody w zakresie wyboru rodzaju i profilu szkoły, w którym ten obowiązek będzie realizowany (szkoła publiczna/ niepubliczna, w tym wyznaniowa). Obowiązek szkolny może być także realizowany w formie tzw. edukacji domowej (pozaszkolnej)²¹.

W Polsce występuje ustawowa realizacja dwóch obowiązków. Pierwszy z nich to obowiązek ustawowy, czyli 10-letni obowiązek szkolny trwający od 6 do 16 roku życia (szkoła podstawowa i gimnazjum). Po drugie obowiązek konstytucyjny nauki trwający do 18 roku życia.

Pierwszy z nich, czyli obowiązek szkolny, spełnia się przez uczęszczanie do szkoły podstawowej i gimnazjum, publicznych albo niepublicznych (realizacja obowiązku szkolnego poza systemem szkolnym w ramach tzw. edukacji domowej została omówiona osobno). Po ukończeniu gimnazjum podlega się obowiązkowi nauki (drugi obowiązek). Obowiązek nauki spełnia się przez:

- uczęszczanie do publicznej lub niepublicznej szkoły ponadgimnazjalnej,
- uczęszczanie na zajęcia realizowane w formach pozaszkolnych w placówkach publicznych i niepublicznych posiadających odpowiednią akredytację (szkoły dla dorosłych, placówki kształcenia ustawicznego, placówki kształcenia praktycznego, ośrodki dokształcania i doskonalenia zawodowego),

²¹ Sylwia Jarosz – Żukowska, Łukasz Żukowski, *Prawo do nauki i jego gwarancje*, www.repozytorium.uni.wroc.pl/content/53681 (dostęp: 25 styczeń 2015), ss. 641 – 642.

- uczęszczanie na zajęcia realizowane w ramach działalności oświatowej prowadzonej przez osoby prawne lub fizyczne,
- realizowanie przygotowania zawodowego u pracodawcy.

Uczeń, który ukończył szkołę ponadgimnazjalną przed ukończeniem 18 roku życia, może spełniać również obowiązek nauki przez uczęszczanie do szkoły wyższej²².

Obowiązek szkolny to relacja między państwem a obywatelem. Celem tego obowiązku jest uzyskanie przez obywatela odpowiedniego stanu wiedzy. W doktrynie przedmiotowy obowiązek bywa interpretowany jako pewnego rodzaju założenie, które jest zgodne z zasadą stanowiącą, iż „nie można wymagać od obywatela niczego, co przekracza jego możliwości. Wobec tego, jeśli obywatel/ podmiot/ jednostka nie ma żadnych bądź dostatecznych kompetencji w zakresie pisania i czytania, czy ogólnie rzecz ujmując nie posiada podstawowych zdolności intelektualnych, to wówczas w ograniczonym lub minimalnym zakresie można formułować zakres nakładanych na niego norm postępowania²³.

Realizowanie obowiązku szkolnego spoczywa na rodzicach/ opiekunach prawnych dziecka. Podmiotami obowiązku są oboje rodzice, jeśli przysługuje im władza rodzicielska, albo to z rodziców, któremu prawomocnym orzeczeniem sądu rodzinnego przyznano wykonywanie władzy rodzicielskiej nad wspólnym, małoletnim dzieckiem/ dziećmi. Podmiotem może być także opiekun dziecka (w braku żyjących i sprawujących władzę rodzicielską rodziców własnych lub przysposobionych). Ustawa o systemie oświaty stanowi o „dopełnieniu czynności związanych ze zgłoszeniem dziecka do szkoły”. „Regularnym uczęszczaniem na zajęcia szkolne” jest takie uczestnictwo w nich dziecka, aby dziecko brało udział we wszystkich zajęciach przewidzianych w planie zajęć dla danej szkoły i danego oddziału. Z ustawy wynika ogólny obowiązek nadzoru i stosowania adekwatnych środków

²² Dobromir Dzewulak, *Obowiązek szkolny w Unii Europejskiej...*, op. cit., s. 3.

²³ Justyn Piskorski, „Przymus szkolny czy prawo do edukacji?”, w: Justyn Piskorski (red.), *Szkoła domowa. Między wolnością a obowiązkiem*, Wydawnictwo Instytut Sobieskiego, Warszawa 2011, s. 53 i n.

wychowawczych, przysługujących rodzicom w ramach uprawnień wynikających z władzy rodzicielskiej, w celu zapobiegania samowolnemu opuszczaniu zajęć przez dziecko. Wraz z wygaśnięciem obowiązku szkolnego – o ile dziecko kontynuuje jeszcze obowiązek nauki – rodzice mogą, lecz nie muszą być zobowiązani do poinformowania organu wykonawczego gminy (wójta, burmistrza, prezydenta miasta) o formie spełniania tego obowiązku i jego zakresie. Dziecku realizującemu naukę poza szkołą, na mocy decyzji administracyjnej, rodzice mają obowiązek zapewnić stosowne warunki w tym zakresie. Jeżeli nauka nie jest organizowana dla dziecka w domu, rodzice mogą mieć obowiązek np. dowożenia dziecka do miejsca, w którym odbywa się nauka. Co istotne obowiązki edukacyjne są obowiązkami administracyjnoprawnymi, co do swej istoty złożonymi. Z jednej strony bowiem zobowiązanym do spełniania obowiązku rocznego przygotowania przedszkolnego, szkolnego i nauki jest dziecko, z drugiej zaś strony odpowiedzialnymi za spełnianie obowiązku są rodzice. Brak spełniania obowiązku szkolnego/ obowiązku nauki²⁴ wiąże się z egzekwowaniem obowiązków edukacyjnych w formie sankcji, takich jak: grzywna w celu przymuszenia, przymus bezpośredni²⁵.

Kontrola spełniania obowiązku szkolnego przez dzieci do lat 16 należy do dyrektorów publicznych szkół podstawowych i gimnazjów w odniesieniu do dzieci zamieszkujących w obwodach tych szkół. Gmina natomiast kontroluje spełnianie obowiązku szkolnego i obowiązku nauki przez młodzież w wieku 16 – 18 lat²⁶.

²⁴ Zgodnie z wyrokiem z 14.06.2006 r. SA w Lublinie: ustalenie „uczęszczania do szkoły” czy „nauki w szkole” nie wymaga stwierdzenia systematycznej obecności w szkole. Możliwe jest spełnianie obowiązku szkolnego bez uczestnictwa w zajęciach oraz w szczególnym trybie nauki dla dorosłych, bez codziennej obecności. Istota uczenia sprowadza się wówczas do sprawdzania w trakcie egzaminów wiedzy nabytej w domu lub na zajęciach praktycznych. Magdalena Pyter, Adam Balicki (red.), *Leksykon prawa oświatowego i prawa o szkolnictwie wyższym. 100 podstawowych pojęć*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2014, s. 117.

²⁵ Mateusz Pilich, *Komentarz. Ustawa o systemie oświaty*, Wydawnictwo Wolters kluwer business, Warszawa 2009, ss. 262 – 276.

²⁶ Jan Boć (red.), *Prawo administracyjne*, Wydanie X poprawione, Kolonia Limited 2004, Wrocław, s. 468.

W tym momencie pojawia się problem, zgoła nieco filozoficzny, lecz przekładający się na praktykę realizacji obowiązku szkolnego/ obowiązku nauki, mianowicie problem wolności i relacji państwo – obywatel. Odwołamy się do poglądów Friedricha von Hayeka²⁷, zdaniem którego dzieci należy traktować jako odpowiedzialne jednostki, które w pełni obejmuje zasada wolności. Rodzice i opiekunowie, mimo, że ciąży na nich obowiązek dbałości o fizyczne i umysłowe dobro dzieci, nie powinni swojego obowiązku dbałości nadużywać. Oczywiście wymagania od rodziców czy opiekunów zapewnienia swoim podopiecznym pewnego minimum wykształcenia ma silne podstawy. W związku z tym, zdaniem cytowanego autora, we współczesnym społeczeństwie argumenty za obowiązkiem szkolnym do pewnego wieku mają dwojaki charakter. Argumentem ogólnym jest, że wszyscy członkowie danego społeczeństwa/ wspólnoty są w mniejszym lub większym stopniu uzależnieni od swoich współobywateli. Kolejny argument jest związany z demokracją. Mianowicie demokracja nie mogłaby funkcjonować w stopniu zadowalającym, gdyby część obywateli była analfabetami. Jednakże Hayek podkreśla, że powszechna oświata nie jest jedynie, a może nawet nie głównie, sprawą przekazywania wiedzy. Potrzebne są pewne wspólne standardy wartości.

Pojawia się kwestia tożsamości lub jej braków w pojęciach: obowiązek edukacji i obowiązek nauki. Andrzej Polaszek²⁸ zauważył, iż współczesne systemy prawne nie dostrzegają napięcia pomiędzy prawem do nauki a obowiązkiem nauki. Wedle opinii Polaszka wszelkie wątpliwości są rozstrzygane na korzyść obowiązku, kosztem wolności, która jest kluczowa dla przywoływanego wcześniej filozofa Hayeka. Polaszek analizując stosowne przepisy Konstytucji RP zauważył, że ustawa zasadnicza traktuje „prawo do nauki” i „obowiązek nauki” jako odrębne instytucje.

Wiemy już, że obowiązkowi nauki mają być poddane wszystkie dzieci. Ma to miejsce w kontekście nauczania na poziomie podstawowym. W Konwencji o prawach dziecka nie

²⁷ Friedrich von Hayek, *Konstytucja wolności*, tłum. Janusz Stawiński, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 360 i n.

²⁸ Andrzej Polaszek, „Edukacja domowa w świetle obowiązujących przepisów”, w: Justyn Piskorski (red.), *Szkoła domowa. Między wolnością a obowiązkiem*, op. cit., s. 61 i n.

znajdujemy nawet ramowo określonych wymagań co do wieku, w którym dziecko ma rozpocząć i zakończyć obowiązkowy etap kształcenia. Konwencja nie określa czasu trwania nauki podstawowej. W tym zakresie pozostawia pełną swobodę prawodawcy krajowemu. Na temat prawa/obowiązku edukacyjnego w odniesieniu do Konwencji o prawach dziecka możemy znaleźć różne komentarze. Mamy i taki, wedle którego autorzy Konwencji stworzyli obowiązek bycia edukowanym. Ponadto prawo dziecka do nauki, obok prawa do życia, jest najbardziej fundamentalnym prawem każdego człowieka i w związku z tym powinno być traktowane jako wolność uczenia się, która jest dla każdej osoby częścią jej wolności myśli, bardziej nawet podstawową niż jej wolność słowa. Przyznając dziecku prawo do nauki, nie można penalizować działań rodziców, którzy przyjęli odpowiedzialność za edukację dziecka na siebie, ani też nie można angażować policji, aby zmusiła dziecko do uczęszczania do szkoły²⁹.

Prawo dziecka do nauki przybiera charakter powszechnego obowiązku kształcenia się, a dopiero wobec dorosłych jest „czystym” prawem. Konstytucyjny obowiązek nauki ma znaczenie prymarne dla realizacji prawa dziecka do nauki i stanowi podstawową gwarancję zapewnienia wszystkim dzieciom dostępu do kształcenia³⁰. Oczywiście rodzice/ opiekunowie prawni muszą uwzględniać w kontekście realizacji prawa do nauki, autonomię i prawa dziecka w coraz większym stopniu w miarę dorastania dziecka³¹.

||

Początki zorganizowanego przez władze publiczne ogólnopństwowego systemu szkolnictwa ściśle wiążą się z wprowadzeniem obowiązkowego nauczania dzieci, a to z kolei było spowodowane w swoich XVIII – wiecznych początkach

²⁹ Helena Babiuch, *Konstytucyjny charakter i zakres ochrony prawa dziecka do nauki...*, op. cit., s. 9.

³⁰ Ibidem, s. 12.

³¹ Helena Babiuch, „Zakres praw rodziców do wychowywania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniem”, *Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy*, Nr 13 (4), 2014 (ss. 7-19), Wydawnictwo PWSZ, s. 11.

(w Prusach i w Austrii) interesami armii oraz potrzebami kadrowymi administracji. Uznanie edukacji za jedno z zadań państwa oznacza z reguły powierzenie jego bezpośredniej realizacji aparatowi administracyjnemu, co w warunkach przyjęcia zasady państwa prawnego powoduje objęcie go ustawowymi regulacjami prawa administracyjnego. Z wcześniejszych rozważań wiemy już, że problematyka oświatowa dotyka w niektórych aspektach praw i wolności człowieka i obywatela, i to nie tylko praw socjalnych, ale również tych praw osobistych, które w szczególnie bliski sposób związane są z godnością osoby ludzkiej. Chodzi tu głównie, ale nie tylko o wolność myśli, prawo do nauki i wolność nauczania oraz o szeroko pojmowaną wolność sumienia i religii, a także o prawo rodziców do wychowywania dzieci zgodnie ze swoimi przekonaniem³².

Prawo do edukacji domowej (nauczania domowego) wynika z *Ustawy o systemie oświaty*³³. Na wniosek rodziców dyrektor odpowiednio publicznego lub niepublicznego przedszkola, szkoły podstawowej, gimnazjum i szkoły ponadgimnazjalnej, do której dziecko zostało przyjęte, może zezwolić, w drodze decyzji, na spełnianie przez dziecko obowiązku szkolnego poza przedszkolem, oddziałem przedszkolnym lub inną formą wychowania przedszkolnego i obowiązku szkolnego lub

³² Piotr Czarny, „Aksjologia systemu oświaty jako przedmiot regulacji konstytucyjnej (na przykładzie wybranych konstytucji europejskich)”, w: Jan Wawrzyniak, Marzena Laskowska, *Institucje prawa konstytucyjnego w dobie integracji europejskiej. Księga Jubileuszowa dedykowana Prof. Marii Kruk – Jarosz*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2009, ss. 37, 38.

³³ USTAWA z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. z 2004 r. Nr 256, poz. 2572, Nr 273, poz. 2703 i Nr 281, poz. 2781, z 2005 r. Nr 17, poz. 141, Nr 94, poz. 788, Nr 122, poz. 1020, Nr 131, poz. 1091, Nr 167, poz. 1400 i Nr 249, poz. 2104, z 2006 r. Nr 144, poz. 1043, Nr 208, poz. 1532 i Nr 227, poz. 1658, z 2007 r. Nr 42, poz. 273, Nr 80, poz. 542, Nr 115, poz. 791, Nr 120, poz. 818, Nr 180, poz. 1280 i Nr 181, poz. 1292, z 2008 r. Nr 70, poz. 416, Nr 145, poz. 917, Nr 216, poz. 1370 i Nr 235, poz. 1618, z 2009 r. Nr 6, poz. 33, Nr 31, poz. 206, Nr 56, poz. 458, Nr 157, poz. 1241 i Nr 219, poz. 1705, z 2010 r. Nr 44, poz. 250, Nr 54, poz. 320, Nr 127, poz. 857 i Nr 148, poz. 991, z 2011 r. Nr 106, poz. 622, Nr 112, poz. 654, Nr 139, poz. 814, Nr 149, poz. 887 i Nr 205, poz. 1206, z 2012 r. poz. 941 i 979, z 2013 r. poz. 87, 827, 1191, 1265, 1317 i 1650, z 2014 r. poz. 7, 290, 538, 598, 642, 811, 1146, 1198 i 1877 oraz z 2015 r. poz. 357).

obowiązku nauki poza szkołą. Rodzice/ opiekunowie prawni dziecka muszą spełnić określone warunki, aby mogło ono spełniać obowiązek szkolny poza szkołą. Pierwotnie w ustawie precyzyjnie określono termin, do którego rodzice mogli składać wniosek o wydanie zezwolenia: do dnia 31 maja. Obecnie rodzice/opiekunowie prawni mogą złożyć taki wniosek o wyrażenie zgody na „wykonywanie obowiązku szkolnego, obowiązku nauki poza szkołą” w dowolnie wybranym przez siebie momencie do dyrektora szkoły. Mają także prawo odwołania się od negatywnej dla nich decyzji dyrektora szkoły. Dyrektor szkoły udziela zezwolenia w drodze decyzji administracyjnej. Rodzice niezgadzający się z decyzją mogą odwołać się do kuratora oświaty, który wykonuje zadania organu wyższego stopnia w rozumieniu przepisów Kodeksu Postępowania Administracyjnego w stosunku do dyrektorów szkół w sprawach z zakresu obowiązku szkolnego i obowiązku nauki. Samo zezwolenie może być wydane tylko wtedy, jeśli do wniosku dołączono:

- *po pierwsze*, opinię poradni psychologiczno – pedagogicznej;
- *po drugie*, oświadczenie rodziców o zapewnieniu dziecku warunków umożliwiających realizację podstawy programowej, która obowiązuje na danym etapie kształcenia;
- *po trzecie*, zobowiązanie rodziców o przystępowaniu przez dziecko w każdym roku szkolnym do egzaminów klasyfikacyjnych³⁴.

Pewnym problemem jest zawartość opinii psychologiczno – pedagogicznej. Poradnia nie powinna opiniować zdolności rodziców do zapewnienia dziecku warunków do realizacji podstawy programowej. Zgodnie z wolą ustawodawcy, podstawą do decyzji dyrektora jest oświadczenie rodziców. Opinia poradni powinna dotyczyć wpływu takiej formy nauczania na rozwój emocjonalny, społeczny i ewentualnie intelektualny (wpływ na rozwój intelektualny będzie można także określić poprzez analizę wyników egzaminów klasyfikacyjnych) konkretnego dziecka. Należy oczywiście uwzględnić kontekst rodzinny, np. liczebność rodziny, formy pracy zawodowej

³⁴ Anna Zielińska, „Aspekty prawne nauczania domowego”, w: *Edukacja domowa w Polsce. Teoria i praktyka...*, op. cit., ss. 482-483.

matki i ojca. Opinia nie powinna zawierać stwierdzeń, które są wynikiem oceny przez pracownika takiej formy nauczania. Należy przyjąć, iż ustawodawca, dopuszczając pod pewnymi warunkami możliwość wykonywania obowiązku szkolnego w formie nauczania domowego uznał, że w określonych sytuacjach jest ono dla dziecka korzystne. Odmienne przekonania pracowników nie powinny znajdować odzwierciedlenia w wydanej przez nich opinii dotyczącej konkretnego dziecka, oczywiście jeśli z przeprowadzonych badań nie wynika, że nieuczęszczanie do szkoły może zagrozić rozwojowi dziecka. Praktyka pokazuje, że zakres przedmiotowych opinii w sprawie edukacji domowej (nauczania domowego) może niekiedy budzić wątpliwości³⁵.

Zgodnie z treścią Ustawy o systemie oświaty uczeń spełniający obowiązek szkolny lub obowiązek nauki poza szkołą uzyskuje roczne oceny klasyfikacyjne na podstawie rocznych egzaminów klasyfikacyjnych z zakresu części podstawy programowej obowiązującej na danym etapie edukacyjnym, uzgodnionej na dany rok szkolny z dyrektorem szkoły. Egzamin klasyfikacyjny są przeprowadzane przez szkołę, której dyrektor zezwolił na spełnianie obowiązku szkolnego lub obowiązku nauki poza szkołą. Uczniowi takiemu nie ustala się oceny zachowania. Same zasady zdawania egzaminów klasyfikacyjnych określa rozporządzenie MEN z dnia 30 maja 2007 r.³⁶

Przepisy prawne odnoszące się do realizowania obowiązku szkolnego poza szkołą, czyli edukacji domowej (nauczania domowego) bywają różnie oceniane. Czasami wynik tejszej oceny jest negatywny. Podawane są dwa argumenty:

- *po pierwsze*, dzieci, które uczą się w domu muszą zdać egzamin klasyfikacyjny raz, czasami dwa razy w roku. Od wyniku egzaminu zależy możliwość kontynuowania dalszej nauki w domu. Jeśli dziecko nie zaliczy egzaminów klasyfikacyjnych musi wrócić do realizacji obowiązku szkolnego w ramach szkoły;

³⁵ Ibidem, s. 484.

³⁶ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 30 kwietnia 2007 r. w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów w szkołach publicznych (Dz.U. z 2007 r. nr 83, poz.562 z późn.zm.).

- *po drugie*, brakuje sprecyzowanych reguł dotyczących uczniów, którzy pobierają naukę w domu. Każdy dyrektor szkoły może stwarzać swoje własne zasady, nawet trzymając się litery prawa.

Edukacja domowa stanowi pewne *novum* zarówno na gruncie prawa polskiego, jak i w samym systemie oświatowym. Jest ona różnie oceniana. W dyskurs na jej temat zaangażowanych jest wiele środowisk (prawników, nauczycieli, pedagogów, etyków, lekarzy, psychologów, terapeutów). Najbardziej zainteresowani rozwojem edukacji domowej są jednak rodzice i dzieci, które z tej formy nauki korzystają. Nauczanie domowe w pewnym stopniu daje rodzicom wolność w zakresie metod nauczania, wpajania pewnych wartości, organizacji czasu dziecka. Jednakże ta wolność jest ograniczona przez nakazy/zakazy wynikające z przepisów prawa (np. obowiązek zdawania egzaminów klasyfikacyjnych). Ograniczenia mają na względzie dobro dziecka³⁷, zabezpieczenie dzieci przed niewywiązywaniem się przez rodziców czy opiekunów z obowiązków edukacyjnych względem dziecka. Same przepisy prawa odnoszące się do nauczania domowego trzeba ocenić jako dobre, oczywiście praktyka ich stosowania czasami pozostawia wiele do życzenia, jednakże nie jest ona związana ze złą wolą ustawodawcy.

³⁷ Dobro dziecka „to kompleks wartości o charakterze niematerialnym i materialnym niezbędnych do zapewnienia prawidłowego rozwoju fizycznego i duchowego dziecka oraz do należytego przygotowania go do pracy odpowiednio do jego uzdolnień. Wartości te są zdeterminowane przez wiele różnorodnych czynników, których struktura zależy od treści stosowanej normy prawnej i konkretnej, aktualnie istniejącej sytuacji dziecka, zakładając zbieżność tak rozumianego dobra dziecka z interesem społecznym”; Wanda Stojanowska, „Dobro dziecka jako instrument wykładni norm konwencji o prawach dziecka oraz prawa polskiego jako dyrektywa jego stosowania”, w: Tadeusz Smyczyński (red.), *Konwencja o prawach dziecka – analiza i wykładnia*, Wydawnictwo Ars boni et aequi, Poznań 1999, s. 98. Przyjmowane jest założenie, że dobro dziecka pozostaje, w zasadzie powinno pozostawać, praktyka pokazuje, iż często jest inaczej, w harmonii z interesem rodziców. W sytuacji rozbieżności interes rodziców schodzi na dalszy plan. Helena Babiuch, „Konstytucyjne prawa rodziców w zakresie wychowywania dziecka”, w: Mariusz Jabłoński (red.), *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, Wrocław 2014, seria E – monografie, Nr 45, s. 182.

Literatura

- Babiuch Helena, „Konstytucyjne prawa rodziców w zakresie wychowywania dziecka”, w: Mariusz Jabłoński (red.), *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, Wrocław 2014, seria E – monografie, Nr 45.
- Babiuch Helena, „Konstytucyjny charakter i zakres ochrony prawa dziecka do nauki”, *Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Legnicy*, Nr 4/2008 (ss. 3-17), Wydawnictwo Stowarzyszenie „Wspólnota Akademicka”.
- Babiuch Helena, „Zakres praw rodziców do wychowywania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniami”, *Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy*, Nr 13 (4), 2014 (ss. 7-19).
- Bartnikowska Urszula, Drozdowski Leszek, „Kompetencje społeczne i regulacyjne u dzieci z zaburzoną autoregulacją. Część I, Co każdy specjalista wiedzieć powinien”, Cykl: Wychowanie i Edukacja, *Newsletter NSLT*, 6/2012 (ss. 2-14).
- Bartnikowska Urszula, „W klasie czy indywidualnie? Trudne decyzje z perspektywy zespołów orzekających w Poradniach Psychologiczno – Pedagogicznych”, *Newsletter NSLT*, 6/2012 (ss. 15-27).
- Bartosik Paweł, „Dlaczego Edukacja Domowa?”, w: Marzena Zakrzewska, Paweł Zakrzewski (red.), *Edukacja domowa w Polsce. Teoria i praktyka*, Oficyna Wydawnicza – Poligraficzna „Adam”, Warszawa 2009.
- Boć Jan (red.), *Prawo administracyjne*, Wydanie X poprawione, Kolonia Limited 2004, Wrocław.
- Budajczak Marek, *Edukacja domowa*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Poznań 2002.
- Czarny Piotr, „Aksjologia systemu oświaty jako przedmiot regulacji konstytucyjnej (na przykładzie wybranych konstytucji europejskich)”, w: Jan Wawrzyniak, Marzena Laskowska, *Instytucje prawa konstytucyjnego w dobie integracji europejskiej. Księga Jubileuszowa dedykowana Prof. Marii Kruk – Jarosz*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2009.
- Dziewulak Dobromir, „Obowiązek szkolny w Unii Europejskiej”, *Analizy. Biuro Analiz Sejmowych*, Nr 9 (34), 18 marca 2010 (ss. 2-10).
- Gałkowski Tomasz, C.P., *Prawo – obowiązek. Pierwszeństwo i współzależność w porządkach prawnych: kanonicznym i społeczności świeckiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2007.
- Gierczarz – Borkowska Magdalena, *Edukacja domowa jako egzemplifikacja idei podmiotowości i wolności edukacyjnej*, www.

- konferencja.21.edu.pl/uploads/6/.../1.1.3._giercarz-borkowska.pdf. dostęp: 5 kwietnia 2015 r.
- von Hayek Friedrich, *Konstytucja wolności*, tłum. Janusz Stawiński, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Jarosz – Żukowska Sylwia, Żukowski Łukasz, *Prawo do nauki i jego gwarancje*, www.repozytorium.uni.wroc.pl/content/53681 (dostęp: 25 styczeń 2015).
- Jasudowicz Tomasz, *Administracja wobec praw człowieka*, Wydawnictwo TNOiK, Toruń 1997.
- Jasudowicz Tadeusz, „Prawo do nauki”, w: Bożena Gronowska, Tadeusz Jasudowicz, Michał Balcerzak, Maciej Lubiszewski, Rafał Mizerski (red.), *Prawa człowieka i ich ochrona*, TNOiK, Toruń 2005.
- Kozak Małgorzata, „Obowiązek szkolny i obowiązek nauki w perspektywie realizacji prawa dziecka do edukacji”, *Hejnal Oświatowy*, 10/96/2010 www.mcdn.nazwa.pl/old/hejnal/index.php?id=arch&n=43&art (dostęp 10 marzec 2015).
- Michałowska Danuta A., „Edukacja demokratyczna a kreatywność”, *Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna*, Tom II, Nr 1, 2013 (ss. 58 – 72).
- Mik Cezary, *Zbiorowe prawa człowieka. Analiza krytyczna koncepcji*, Wydawnictwo UMK, Toruń 2002.
- Olszewska Barbara, *Przyszłość edukacji domowej – gazeta.edu.pl*, www.gazeta.edu.pl, dostęp: 28 maja 2015r.
- Oniszczuk Jerzy, *Wolności i prawa socjalne oraz orzecznictwo konstytucyjne*, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2005.
- Polaszek Andrzej, „Edukacja domowa w świetle obowiązujących przepisów”, w: Justyn Piskorski (red.), *Szkoła domowa. Między wolnością a obowiązkiem*, Wydawnictwo Instytut Sobieskiego, Warszawa 2011.
- Pilich Mateusz, *Komentarz. Ustawa o systemie oświaty*, Wydawnictwo Wolters kluwer business, Warszawa 2009.
- Piskorski Justyn, „Przymus szkolny czy prawo do edukacji?”, w: Justyn Piskorski (red.), *Szkoła domowa. Między wolnością a obowiązkiem*, Wydawnictwo Instytut Sobieskiego, Warszawa 2011.
- Pyter Magdalena, Balicki Adam (red.), *Leksykon prawa oświatowego i prawa o szkolnictwie wyższym. 100 podstawowych pojęć*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2014.
- Rudak Olgiard, *Prawo do nauki*, w: Bogusław Banaszak, Artur Preisner, *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2002.
- Serafin Teresa, *Kształcenie specjalne w systemie oświaty. Vademe-cum dla organu prowadzącego, dyrektora szkoły, nauczycieli*,

- rodziców*, Wydanie 2, Wydawnictwo Wolters Kluwer business, Warszawa 2012.
- Słownik języka polskiego*, PWN Warszawa 1982, tom II.
- Stebnicki Wiesław, *Edukacja domowa*, Biblioteka Salomona, Warszawa 2014.
- Stojanowska Wanda, „Dobro dziecka jako instrument wykładni norm konwencji o prawach dziecka oraz prawa polskiego jako dyrektywa jego stosowania”, w: Tadeusz Smoczyński (red.), *Konwencja o prawach dziecka – analiza i wykładnia*, Wydawnictwo Ars boni et aequi, Poznań 1999.
- Szejna Przemysław, *Prawne aspekty obowiązku szkolnego i obowiązku nauki*, Prace Instytutu Prawa i Administracji PWSZ w Sulechowie, WWW.bibliotekacyfrowa.pl/content/34612/012pdf. (dostęp: 26 styczeń 2015).
- Zakrzewski Paweł, *Rola wychowawcza ojca w edukacji domowej*, Oficyna Wydawnicza – Poligraficzna „Adam”, Warszawa 2013.